

2- сурет. Қызылқаланың графикалық жаңғыртпасы

ҚАЗАҚТЫҢ ҮЙЛЕНУ САЛТЫ: ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ ЖАЙЛЫ

Нұралы А

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті
Ғылыми жетекшісі, т. ғ. д, еңбек сіңірген профессор Алимбаев Т.А.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.

Қазіргі Қазақстан ұлттық жаңғыру кезеңін бастан кешіруде. Ұлттық-мәдени жаңғыру процесі мәдени парадигманың өзгеруін білдіреді. Бұрынғы түсініктерді қайта қарау, ұмытылған немесе тыйым салынған атауларды қайтару қазіргі Қазақстанның мәдени өміріне тән белгілер болып табылады. Өз халқының тарихына, ұлттық мәдениетіне, этникалық топтың қалыптасу бастауларына және оның жаһандық өркениет жүйесіндегі эволюциясына деген қызығушылықтың артуы – бүкіл посткеңестік кеңістікке тән шындық. Мен бұл тақырыпты өзекті деп есептеймін, себебі ол қазақ халқының мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі туралы аздап білуге көмектеседі. Бұл мақалада қазақтардың үйлену салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары туралы толығырақ айтылады. Салт-дәстүр, әдет-ғұрып – әр халықтың жаны. Олар ғасырлар бойы қалыптасады. Олар ұрпақтан-ұрпаққа ауыздан-ауызға жетіп, үлкендер оларды құрметтеуге үйретсе, жастар ықыласпен өмірлеріне кіргізеді. Қазақстанның дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары көптеген ғасырлар бойы жасалып, мұқият сақталды. Бұрын қазақтар көшпелі халық болған, кейін отырықшылыққа көшіп, мәдениетіне әсер еткен. Олар ғасырлар бойы жинақталған даналыққа зор құрметпен, құрметпен қарайды. Олар оны қазіргі өмірде өздерінің салт-дәстүрлерінде сақтайды, Қазақстанда олар ескі ережелердің сақталуын өте мұқият қадағалайды. Халық өзінің ата-тегін, тамырын ұмытпайды. Бұл халыққа керемет тиімді әсер етіп, халықтың ынтымағы мен бірлігіне ықпал етеді. Салт – дәстүр – ұлттың болмысының көрінісі, оның қалай өмір сүретінінің, не туралы ойлайтынын, неге сенетінінің көрсеткіші.. [1]. Қазақ қорлары да бұл анықтамадан тыс қалған жоқ. Олар қазақтың көшпелі тұрмысынан ғасырлар бойы дамып, уақытты, кеңістікті және уақыт олардың алдына қойған барлық кедергілерден өтті, ал кейбіреулері өзгеріссіз, ал кейбіреулері біршама деформацияланған күйінде бүгінгі күнге дейін сақталып келді. Бірақ бүгінде қазақ халқының дәстүрлі әдет-ғұрыптарының барлығын болмаса да, көпшілігін ұмытпай, ұлықтап, ұлықтауының өзі ұлттың одан әрі дамуына сөзсіз плюс. Адамдардың қазір не болғанына қарамастан, оларға ата-бабаларының өсиет еткені, әрине, ерекше назар аударуға және егжей-тегжейлі зерттеуге тұрарлық. [2].

Қазақ тойы аса маңызды оқиға ғана емес, сонымен қатар көп кезеңді той. Ал әрбір кезең қазақтың белгілі бір салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарымен, ырымдарымен, рәсімдерімен ұштасып жатады. Ежелгі әдет бойынша жетінші ұрпаққа дейінгі барлық туыстар жақын туыстар болып саналады, сондықтан олардың арасындағы некеге тыйым салынады. Демек, қазақтар үшін өз руын, бүкіл ата-бабасын тану дәстүр ғана емес, кезек күттірмейтін қажеттілік. Егер адамдар үйленіп, жетінші ұрпаққа дейін туысқан болса, бұл туысқандық және жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін деп есептелді. Әрбір қазақ мұндай қателікке жол бермеу үшін өзінің жеті атасын түгел білуге міндетті болды. Ал әкелер тіпті балаларын өздерінің шежіресін жатқа білуге мәжбүрлеген. Қазір қазақтардың барлығы жеті ұрпақты түгел біле бермесе де, олардың шығу тегін білуге тырысады. Сонымен қатар, ерте заманда ерте неке жастарды арсыздықтан сақтайды, сонымен қатар дені сау

балалардың туылуының алғы шарты болып табылады деген сенім болған. Алайда бүгінде Қазақстанда ерте некеге тұру дәстүрі қолданылмайды. Мысалы, бір кездері қыздардың 13-14 жасында келін болып түскенін, ал ұлдардың 14-15 жасында тұрмысқа шығуға әбден пісіп-жетілгенін білетіндер аз. Мұндай жаста отбасын құру моральдық тұрғыдан пайдалы деп саналды, жастардың әдепсіз әрекеттерге уақыты болмады. Некеге тұруға ниет білдіргендердің жасы да ескерілді. Қалыңдықтың күйеу жігіттен 8 жас үлкен болуы мүмкін емес еді. Ер адам болашақ әйелінен 25 жас үлкен болуы мүмкін. [3]. Қазір мұндай шектеулер бұрынғыға қарағанда азырақ сақталады, дегенмен олар әлі толықтай ұмытылған жоқ. Кейде ата-аналар балалары туғанға дейін («бел құда») немесе туғаннан кейін де («бесік құда») үйлену тойына келіскен. Ертеде қыздардың бас киіміне сырғаның орнына «үкі» (үкі қауырсыны) тағатын болған. Ауылдағы қыздардың қайсысының әлі де еркін екенін бойдақ салт аттылар осылай танытын. Қазақ әдет-ғұрып құқығында қыз алып қашудың оларға деген көзқарасы әртүрлі болған бірнеше түрі болған. Егер күйеу жігіт күйеуге шыққан қалыңдықты ұрлап әкетсе (ұл мен қыз «ұрлау» туралы алдын ала келіскен), оның әкесі келіссөздер шарттарын бұзған болса, онда бұл ауыр қылмыс болып саналмайды. Біреудің құда түскен қалыңдығын алып қашу ауыр қылмыс болды. Қалыңдықты алып қашуға ата-ананың некеге келіспеушілігі немесе күйеу жігіттің қалыңдық құнын төлей алмауы себеп болуы мүмкін. Қазақстанда қыз алып қашу өте сирек болған. Бұл, әдетте, егер ата-аналар некеге тұруға келісім бермесе немесе үйлену тойын тым кейінге қалдырса, кез келген үйлену тойының алдында - қалыңдық пен күйеу жігіттің ата-анасы балаларының болашақ некесі туралы келіскен кезде болады. Қыз ұзату рәсімі, қазақтың тағы бір салт-дәстүрі – қыз ұзату. Қазір қазақтардың «қыз көру» деп аталатын қыз ұзату кезінде келін түсіру дәстүрі де, ата-ананың қалауы бойынша қыз алу салты да іс жүзінде ұмытылған. Жастар енді жұптарын өздері таңдап, махаббат үшін үйленеді. Алайда, кішкентай балалары бар отбасылар болашақ келін мен күйеу жігіттің пікірін сұрамай-ақ келісіп алған кездер де болды. Кейбір жағдайларда мұндай келісімдер мұрагерлер туылғанға дейін де жасалған, мысалы, отбасылар туыстық қатынасқа түскісі келсе. Бұрынғы қазақ тойының қалай өткенін еске түсірсек, қалыңдықтың тойын айтпай кетуге болмайды. Қыз ұзату рәсімінде қалыңдық таңдауға Қазақстанның кез келген тұрғынының құқығы болған жоқ («қыз көру») негізін өз өнерін дәлелдей алған білікті салт аттыларға, сондай-ақ бай немесе атақты ата-ананың ұрпақтарына берілді. Тұрмысқа шыққысы келген жігіт достарымен бірге келіндік жасқа жеткен сүйкімді қыздар тұратын ауылға барады. Әдетте, әлеуетті күйеу жігіт пен оның қасындағыларды құрметпен қарсы алды. Көрініс барысында тұрмыс жасындағы қыздар өнердің сан алуан түрі бойынша өзара сайысқа түсті. Сондай-ақ, олар өз пікірлерін білдіруден тартынбастан ықтимал үміткерлерді бағалады. Жиі жас ханымдар мен мырзалар арасында ән байқауы – «айтыс» болатын. Ұл мен қыздың арасына ұшқын ұшса, келіннің шаңырағына баратын сәуегейлердің кезегі – қазақтың той салтының маңызды кезеңдерінің бірі – құдалық. Бұл әр отбасында өте маңызды оқиға - күйеу жігіттің туыстарының қалыңдықтың үйіне алғашқы ресми сапары. Дәстүр бойынша, бұл айтулы кездесуге күйеу жігіттің ата-анасы «қоржынға құдалық» (қоржын жасау) - сыйлыққа арналған дорба жасайды. Құда көржін) (құда көржін) – екі қалталы дорба. Бұл ерте заманнан бері келе жатыр. Қоржынның сыртына ашық-шашық жіптен тоқылған сәндік арқан бекітіледі. Ол себеттерді байлауға арналған, бірақ ол тағы бір маңызды рәсімді орындайды - оған әртүрлі кішкентай күміс зергерлік бұйымдар байланады - сақиналар, сырғалар, моншақтар немесе жарқын зергерлік бұйымдар. Бұл әшекейлердің барлығы келіндерге, қалыңдықтың әпкелері мен келіндеріне және қабылдау жағындағы барлық әйелдерге таратылады. Қазіргі Қазақстанда қалын (қалым мал) төлеу дәстүрі жалғасуда. Бұрынғы кезде қанық негізінен малда төленіп, 21-25 жылқыға тең болған.[4]. Сонымен қатар, күйеу жігіт қалыңдыққа алғаш барған кезде іл (қаз. ілу) – қызын өсіру үшін 30-70 жылқыға тең ақы төлеген. Келіннің тойында 20-дан 70-ке дейін ірі қара (қазақ тоймалы) сойылды. Сондай-ақ күйеу жігіт келіннің анасына бір жұп түйе (қазақша сүт ақы), ал әкесіне шапан, ер-тоқым, атқа мінетін құрал-жабдықтар сыйлаған. Қазақтар арасында қалымның мөлшері байтал (лит. бие) деп аталатын 7-ден 47 шартты бірлікке дейін өзгерді. Сөйтіп, бір байтал 4 қойға, бір бұзау сиырға 5 байталға тең болды (қазақтың қыз жасауы) төленетін несібеге сәйкес келетін, кейде одан да асып түсетін. Қалыңдықтың ата-анасы қызына лайықты қанды жинауға міндетті. Қанға жаңа отбасына қажетті заттар: ыдыс-аяқ, төсек-орын, жиһаз, жылқы, мал және т.б. кірді. Қазіргі Қазақстанда пәтерлер, жиһаздар, тоңазытқыштар, теледидарлар және басқа да тұрмыстық техникалар қандас ретінде беріледі. Қазіргі Қазақстанда (2014 жылғы деректер) қалын мөлшері аз қамтылған отбасылар үшін 50-100 мың теңге, орташа табысы бар отбасылар үшін 1-3 мың АҚШ доллары және ауқатты отбасылар үшін 5 мың доллар аралығында ауытқиды. Көбінесе олар қалыңдыққа кем дегенде 1 мың доллар береді. Қалыңдықтың мөлшеріне қалыңдықтың білім сапасы, оның шеберлігі, сондай-ақ шыққан аймағы әсер етеді. [5]. Сырға салу – ата-бабамыздан бері өз мәнін сақтап келе жатқан дәстүр. Дегенмен, ол да басқа әдет-ғұрыптар сияқты аздап өзгерді. Алдымен, ата-бабаларымыз ұлдарына әйел таңдағанын есте ұстаған жөн. Болашақ күйеу жігіттің ата-анасы лайықты үміткерді тапқан соң, ата-анасының үйіне жақын туыстарының арасынан өкіл жіберді. Кейде ата-аналардың өзі қызының қолын сұрауға ешқандай делдалсыз келе алады. Күйеу жігіттің туған-туыстары бас сәуегей бастаған қалыңдықтың ата-анасынан қолдарын сұрауға келеді. Мұның бәріне күйеу жігіт қатыспайды. Ал болашақ келін қонақтарға өзін көрсетпей өз бөлмесінде отырады. Ата-анасы бақытты одағына келісімін берген соң, қыз екі келінің ертіп қонақтарға шығады. Күйеу жігіттің анасы немесе келіні қалыңдықтың құлағына сырға салады. Сенімдерге сәйкес, бұл бастама күшті және бақытты отбасы бар әйелге сеніп тапсырылады. Бұл ырымға алтын сырғалар таңдалғанын айта кеткен жөн, өйткені қазақтар қыздарын ерекше бағалаған, алтынға теңеген. Қазақстан – ежелден ата-баба дәстүрін қастерлеуді әдетке айналдырған мемлекет. Бұрыннан қалыптасқан сценарий бойынша өтетін қазақ тойы да соларға бағынады. Дүниенің түкпір-түкпірінде

тұрмысқа шығатын қыздар киім таңдауға аса ықыласпен қарайды, ал қазақ тойын өткізгелі жатқан келіндер де шет қалмайды. Дәстүр бойынша қалыңдықтың көйлегі қызыл болуы керек, бірақ қазір қазақ әйелдері ақ халатты таңдай алады. Әдетте кең және ұзын жеңдері бар көйлектің үстіне ою-өрнекпен кестеленген барқыт кеудеше киіледі, ол кез келген түсті болуы мүмкін;

«Сәукеле» деп аталатын қалыңдықтың бас киімі – онсыз қазақ тойын елестету қиын. Сәндік элементтер ретінде моншак, жиек, күміс монеталар да қолданылады. Бас киімнің үстіңгі жағы бүркіттің қауырсындарынан тоқылған тоқашпен безендірілген, жиектері аң терісімен (түлкі, бұлғын, күзен) әшекейленген. «Сәукеленің» байлығы отбасының қаржылық мүмкіндіктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Мұндай шараға қалыңдық қана емес, күйеу жігіт те мұқият дайындалуға міндетті. Салт бойынша күйеу жігіттің костюмі байлық жағынан кез келген қонақтың киімінен асып түсуі керек. Үстіңгі жағы бүркіттің қауырсындарымен безендірілген көйлек. Сондай-ақ, үйленетін адам көпшіліктен ерекшеленуі керек [6]. Қазір қазақтар мұндай керемет киінбейді. Қазіргі әдет-ғұрып жастарға ақ көйлек пен шалбар костюмін киюге мүмкіндік береді, алайда көптеген ер адамдар рәсімнің сәнін баса отырып, ұлттық бас киімді ұмытпайды. Неке қию рәсімі үшін күнді таңдағанда да қазақтар сан ғасыр бұрын қалыптасқан салт-дәстүрді ескереді. Көбінесе мерекелер жазғы маусымның соңғы күндерінде өтеді. Бұл уақытта діни ораза аяқталып, жемістер мен көкөністер мол болады, сондықтан бұл қазақ тойы сияқты іс-шараға ең қолайлы уақыт. Қазақтың күзде шаңырақ көтеретінін салт-дәстүр мен тарих көрсетіп отыр. Көктем-қыс мезгілінде тойлар аз өтеді. Қоштасу рәсімі қазақтың салт-дәстүрі бойынша «Жар-жар» әнін орындаумен бірге жүреді. Келін түсіру салтанаты «келін түсіру» (қазақша келін түсіру) деп аталады. Салт бойынша қалыңдықты қарсы алуға бүкіл ауыл атсалысуы керек. Бір қызығы, жас жұбайларды күйеуі екеуі тұратын үйдің табалдырығынан шығарып салу әдетке жатпайды. Оны ауылдан біршама алыс жерге түсіріп, қыздың алдынан оның болашақ көршілері шығады. Олар келіннің бетін аштырмай үйге дейін шығарып салады. Жас жұбайлар босағадан міндетті түрде оң аяғымен аттауы керек, әйтпесе отбасылық өмір басынан бастап нәтиже бермейді. Үйде оған және ертіп келген әйелдерге тәттілер шашылып, құттықтаулар айтылады. Барлық таныстар шақырылатын салтанатты той басталады. Тамақ көңілді сайыстар мен жарыстармен бірге жүреді. Келін қонақтарға бірден көрсетілмейді, ол үйде арнайы экранның артында біраз уақыт өткізеді. Қалыңдықтың салтанатты кіруі – қазақ тойы сияқты салт-дәстүрі мен тарихы ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан мерекенің келесі кезеңі. Бет әлпетін жауып алған жас жұбайды қонақтарға шығарып салады, тойға шақырылғандар осы уақытқа дейін жиналды. Келін түсірудің негізгі элементі – «Беташар» әнін орындау, басын жауып, бетін әдемі шапан жапқан «Беташар» дәстүрлі әнін шырқап, «қарау үшін» көрімдік берген барлық қонақтарға кезек-кезек иіліп тағзым етті. Осыдан кейін беташар ырымын жасаған келіннің бетін ашып, неке қию рәсімі басталды. Қалыңдық кетер алдында күйеу жігіттің өкілдері оның отбасына қалыңдық үшін қаламақы ұсынуы керек, бұл қазақ тілінде «көрімдік» деп аталады. Осыдан кейін ғана қыз болашақ туыстарына көрсетіледі. Осыдан кейін қызға ресми түрде келін мәртебесін беру рәсімі өтеді. Күйеу жігіттер оған сырға тағады, әдетте, бұл құрметті міндет күйеу жігіттің анасына жүктеледі. Сәйкестіктер отбасының басқа мүшелеріне де сыйлық беруі керек, негізінен алтын бұйымдар: алқалар, броштер, сақиналар. Сол күні кешке үйлену тойының негізгі тойлары өтеді. Бұрын тойлар 3 күндік тойларға таралса, қазіргі Қазақстанда барлық тойлар бір күнге сыйып кетті. [7], Қазақ халқының әдет-ғұрып тойдың ертеңіне діни рәсімді өткізуді талап етеді. Рәсім мешітте (никкию) - мұсылмандық салт бойынша үйлену тойы) кемінде екі куәгердің қатысуымен және әдетте туыстарының сүйемелдеуімен өткізіледі.

Үйленгеннен кейін қыз әкесінің үйімен салтанатты түрде қоштасу рәсімі «қоштасу» деп аталады; «Қоштасу» қазақ тойының маңызды бөлігі болып табылады, жас жұбайлар отбасының барлық мүшелеріне: анасына, әкесіне, ағаларына, әпкелеріне, сондай-ақ үйде тұратын басқа туыстарына шын жүректен қоштасуы керек. Сондай-ақ, қыз міндетті түрде қоштасу әнін айтады, оның көмегімен ол өзінің өкінішін білдіреді. Жас жұбайлар өзінің ұл емес, қыз болып туылғанына өкінуі керек, сондықтан ол үйден кетуге мәжбүр, ал ағалары ата-анасының қасында қалуы мүмкін. Сондай-ақ жақын арада отбасына баруға уәде беріп, туған-туыстарына денсаулық пен бақыт тілейді. Басқа ұлт өкілдерін таң қалдыратын қазақ үйлену тойы сияқты тағы бір қызық әдетті ұмытпау керек. Жас жұбайлар үйлену тойынан кейін бір жыл бойы ата-анасының үйінде көрінбеуі керек. Бұл қыздың жана үйіне үйрену процесін барынша қарапайым ету үшін жасалады. Бірақ бұл келін бір жыл бойы ата-анасын, басқа туыстарын көре алмайды деген сөз емес. Ең бастысы, жиналыс әкесінің үйінде өтпейді, сондықтан ереже бұзылған болып саналмайды. Қазақ тойы сондай-ақ ойын – күрес, бәйге, сайыс, ән-күймен ұласты. Ендеше, сан алуан ғұрыптары мен дәстүрлері бар үйлену тойы әр халықтың мәдениетінде ерекше орын алады. Сүйіспеншілікке толы екі жүректің заңды байланыс арқылы қосылуы тек діни ғана емес, сонымен бірге жас балалардың ата-анасы, туған-туыстары, достары қатысатын қоғамдық құбылыс. Қазіргі қазақтардың үйлену тойы күрделі өзгерістерге ұшырап, еуропаланып кеткен. Сыйға тарту рәсімі ата-анаға, жастарға, туған-туыстарға қол сұғылмайды. Қалыңдық бағасы мен қанжығасы модернизацияланды (бірақ жойылған жоқ). Енді тек бір әйелмен ресми некеге тұруға болады. Қазақстандағы қазіргі қазақ тойы батыс елдерінде қабылданған жаңа дәстүрлерсіз өтпейді. Олардың ішінде: туған күн тортын кесу; көпірлерге ілулі құлыптар; түрлі көрікті жерлер мен әдемі жерлер фондында суретке түсіру. Қазіргі қазақстандық жұптар дәстүрге адал болып, ежелгі салт-дәстүрлерді құрметтеуге тырысады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы: Ғылым, 1973 – 328 с.
2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінгі күнге дейін) Т.3. Алматы – 2010. 395-б.
3. Әбжан Ғ.М., Әбілханова Г.А. Қазақстанның салт-дәстүрлері – Алматы-2012. Б.49.
4. Қасқабасов С. Нарық және мәдениет // Ой-сана. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. –185 б.
5. Катран, Д. Қазақтардың той дәстүрлері: өткені мен бүгіні. Алматы-2012. Б.67.
6. Кенжеахметұлы, С. Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті – Алматыкітап, 2006. Б.96 б.
7. Той бастар // Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алма-Ата: 2005. — С. 587. - 656 с.

БЕСШАТЫР ҚОРЫМЫ - САҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЖЕТІСТІГІ

Орал С.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., қауымдастырылған профессор Ж.А. Карсыбаева
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
sanzharoral6@gmail.com
Қарағанды қ.

Б. э. б. I мыңжылдықта Жетісу мен Оңтүстік Қазақстан - болжамдардың бірі бойынша тиграхауда-сақтарға баланатын сақ тайпаларының үлкен тобы қоныстанған Орта Азия мен Қазақстанның этно-мәдени сақ қауымының өзіндік жарқын мәдениетінің ірі ошағы саналды. Сақ өркениеті - Орталық және Алдыңғы Азияның мәдениеті мен өнері жетістіктерінің бірегей синтезі.

Жетісудағы сақ мәдениеті екі кезеңді: ерте кезеңі (б.з.д. 8-6 ғғ.) және кейінгі кезең (б.з.д. 5-3 ғғ.). Соңғы кезеңдегі патша обасына Бесшатыр қорымы мен Есік обасы жатады. Бесшатыр қорымы Іле өзенінің оң жағалауындағы Шылбыр деген жерде, ол 31 обадан тұрады. Қорымның барша обалары екі топқа бөлінеді, үлкен обалар - диаметрі 45 м-105 м-ге дейін. Биіктігі 6-18 м. Салынған уақыты б.з.д. 5 ғ.

Б.э.б. V ғасырға жататын Бесшатыр қорымының сақ «пирамидаларынан» бөренелерден тұрғызылған ірі жерлеу құрылыстары тамаша сақталған күйінде табылды, олар Орта Азия мен Қазақстан аумағындағы жер бетіне ағаштан салынған ең ежелгі сәулет еңерінің бірегей ескерткіштері.

Бесшатыр қорымы Іле өзенінің оң жағасында, Шылбыр қойнауында орналасқан. Ол 31 обадан тұрады, олардың 21-і таспен, ал 10-ы қиыршық тас және топырақ үйінділерімен жабылған. Үйінділердің көлеміне қарай қорым обалары үлкен, орташа және кіші обалар болып бөлінеді. Үлкен обалардың диаметрі 45 метрден 105 метрге, олардың биіктігі 6 метрден 18 метрге дейін жетіп ауытқып отырады; орташаларында тиісінше - 25-38 м және 5-6 м; кішілерінде - 6-18 м және 0,8-2 м [1, 127 б.].

Сірек кездесетіндері болмаса, қазылған обалар бұрындары тоналып кеткен болып шықты. Дегенмен де Бесшатыр обалары мерзімін белгілеуге болатын тамаша материал (қанжарлар, жебелердің ұштары) ғана емес, сонымен қатар қабір үстіне орнатылған іргелі құрылымдардың ерекше бағалы, жаңа үлгілерін де берді. Диаметрі 104 м, биіктігі 17 м Үлкен Бесшатыр обасы ерекше. Үйінді төбесі қиық конус тәрізді, жалпақ төбесінің диаметрі 32 м. Обаның тас жамылғысы табаны жағалай тығыз етіп бірнеше қабат төселген, бул - орасан зор үйінді орнатқан Шоқол секілді болып кәрінеді. Үйіндінің солтүстік және оңтүстік жақтарында төменге қарай түсетін ордың (ені 2 м) ізі байқалады. Үйіндінің айналасынан 5-7 метр қашықтықтан тас дуал өтеді (ені 2 м және сақталып қалған биіктігі 50-60 см). Үйіндімен қатар бір басы көмілген ірі тас бағандардан (менгирлерден) және үлкен қой тастардан қоршау түрінде тұрғызылған дөңгелек құрылыстар салынған. Үлкен обаның айналасында барлығы 94 қоршау бар. Кейбір тік тұрған тас бағандарға қазақ ру-тайпаларының таңбалары қашап салынған. Обаның солтүстік-шығыс жағында тағы да осындай жеті қоршау бар, олар оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай созылып жатыр. Олардың жанынан қыш ыдыстардың көптеген сынықтары табылды, қыш қазандардың тұтқалары кездеседі: Қазылған қоршаулардың кепшілігінде тайыз жерден құлыс дақтары табылды, екеуінен сүйек қалдықтары, керамиканың сынықтары мен моншақтар шықты. Сірә, қоршаулар табыну мақсатына арналып, отқа табынуға және құрбан шалу ғұрпына байланысты болуы ықтимал.

Бесшатырда үш үлкен оба: Бірінші, Үшінші және Алтыншы Бесшатыр обалары, орташа үш оба мен барлық ұсақ обалар қазылды. Бірінші Бесшатыр обасының диаметрі 52 м, биіктігі 7,6 м, оңтүстік жағынан - 8,93 м, Оба таспен жабылған. Үйіндінің түп жағына тас неғұрлым тығыз қаланған, обаның төбесі жалпақ. Үйінді үш қабат. Ең үлкені - екінші қабаты, ол қалыңдығы 8,5 метрден 13 метрге дейін жететін топырақпен қиыршақ тастан тұрады. Төменгі қабатының астында Тянь-Шань шыршасының өңделген тұтас бөренелерінен салынған үлкен ағаш құрылыс табылды. Сағана үйілген топырақ астына жерленген адамның үстіне тұрғызылған қорған бар, бұл түгелдей жер бетіндегі құрылыс [2, 28 б.].

Бесшатыр сағанасы сол кезде ағаштан салынған күрделі құрылыс болып табылады, ол бірнеше бөліктен тұрады, олар: дәліз (дромос), қабірдің алдыңғы кірер аузы және жерлеу бөлмесі. Сағананың барлық бөренелері жақсы өңделген: бұтақтары мен бұдырлары тегістеліп шабылып, қабығы аршылған. Бөлменің қабырғасын құрайтын бөренелер мұқият тегістеліп, бір-біріне тығыз қиюластырылған; бүкіл құрылысты мейлінше тұрақты ету үшін бөренелердің жуан жұмыр басы қарама-қарсы айкастырып салынған. Бұрыштарында бөренелер бір-